

ANTONI KOŚĆ SVD

Lublin

RELACJA PRAWA I WARTOŚCI W SPOŁECZEŃSTWIE OTWARTYM

I

Pojęcie wartości jako pojęcie aksjologiczne zostało wprowadzone do filozofii w XIX wieku. Szczególne miejsce w filozofii wartości zajmuje reprezentowana przez M. Schelera¹ i N. Hartmanna² materialna teoria wartości. Jej tezy podstawowe są następujące:

1. Wartości jako idee (prawda, dobro, piękno, sprawiedliwość) należą do królestwa idei, które jest transcendentne w stosunku do świata ludzkiego. Wartości mają byt z samych siebie, „byt sam w sobie”, byt absolutny w tym sensie, że są niezależne od istnienia istot je poznających i przeżywających. Wartości jako przedmioty idealne są wprawdzie niezależne od rzeczywistości ludzkiego życia, ale nie są w stosunku do niej obojętne, one bowiem wkra- czają w tę rzeczywistość, w niej się aktualizują;

2. Człowiek staje się świadom wartości poprzez ich kontemplację, poprzez akt intuicyjnego dostrzegania za pomocą odczuwania wartości. Człowiek zachowuje się czysto receptywnie, ze swojej strony nie działa determinująco, lecz zostaje zdeterminowany przez spostrzegany obiekt, przez wartość mającą byt w sobie. W sensie ścisłym spostrzeganie wartości nie jest ujęciem wartości przez człowieka, lecz ujęciem człowieka przez wartości;

3. Absolut jako byt wartości należy także do ich hierarchii. Hierarchia ta jest niezmienna i jako taka dana jest człowiekowi;

¹ M. S c h e l e r, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Bern 1954⁴.

² N. H a r t m a n n, *Ethik*, München 1962⁴.

4. Porządek wartości w swoim istnieniu i w swojej hierarchii jest dla człowieka przejrzysty. Dla człowieka zdolnego dostrzec wartości aprioryczna treść tego porządku ma swoją własną intuicyjną ewidencję³. Mocą tej ewidencji człowiek staje się świadomy nie tylko bytu wartości, ale także ich hierarchii w stosunku do innych wartości w akcie odczucia wartości.

II

Pozycję krańcowo przeciwną w stosunku do materialnej teorii wartości zajmuje nihilizm wartości, który jest reprezentowany w neopozytywizmie i w radykalnych nurtach socjologicznych⁴. Według nihilizmu wartości obowiązują tylko to, co rzeczywiście można stwierdzić i udowodnić, wartości są jedynie iluzją, a z iluzji nie można nic dedukować.

Subiektywizm wartości uznaje wprawdzie istnienie wartości, ale znaczenie i ocenę wartości pozostawia subiektywnej ocenie jednostki. Wartość dla jednostki jest treścią świadomości wartościującego podmiotu. Twórcą wartości jest sam człowiek, dlatego wszystkie wartości są jedynie wartościami subiektywnymi⁵. Ponieważ treści świadomości jako produkty indywidualnego przeżycia wartości są nieprzenośne, nie może zaistnieć żadna intersubiektywna zgodność co do wartości, jedynie wielość obok siebie stojących subiektywnych wartościowań, które są bardzo zróżnicowane. Ponieważ żadne z różniących się wartościowań nie może sobie rościć prawa pierwszeństwa w stosunku do innych, wynika stąd dla subiektywizmu wartości „równouprawnienie” wszystkich subiektywnych wartości. Konsekwentnie nie mogą też istnieć żadne obiektywne, ponadindywidualnie obowiązujące wartości. Stąd też jest rzeczą oczywistą, że subiektywizm wartości nie może być przydatny w tworzeniu wspólnotowego życia ludzkiego. Subiektywizm wartości w praktyce życia społecznego mógłby doprowadzić do sytuacji *bellum omnium contra omnes*. Alternatywą tej sytuacji mogłaby być „dyktatura wartości”, tzn. stan, w którym posiadający władzę polityczną zniszczy wszystkie wartości, które są inne od posiadanych przez niego. Takie rozwiązanie w życiu politycznym nie będzie dzisiaj mieć już swoich zwolenników.

³ S c h e l e r, dz. cyt., s. 90.

⁴ Por. T. G e i g e r, *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*, Tübingen 1947, s. 255-257.

⁵ H. K e l s e n, *Was ist Gerechtigkeit?*, „Studia philosophica”, 13(1953), s. 8.

Subiektywizm wartości jest formą relatywizmu wartości, według którego nie istnieją żadne wartości absolutne, lecz tylko wartości relatywne. Znaczenie wartości leży jedynie w podmiocie tę wartość poznającym. Obowiązanie wartości jest ograniczone tylko do podmiotu, który ją uznał za swoją. Konsekwentnie wyznając „politeizm wartości” dochodzimy do stanu anarchii najpierw w światopoglądzie, a następnie w życiu społecznym. Jednakże konieczność życia wspólnego ludzi w określonej przestrzeni życiowej wymaga dotarcia do ponadpersonalnie obowiązujących wartości w sferze społecznej. W społeczeństwie otwartym cel ten może być osiągnięty tylko na drodze dyskusji, dialogu i kompromisu.

III

Chcąc dojść do kompromisu w życiu społecznym i ustalić wartości ponadpersonalne, należy ustalić, co rozumiemy pod pojęciem wartości. Jest rzeczą niemożliwą podać definicję wartości, możemy najwyżej opisać elementy ją tworzące. Nie możemy popaść ani w skrajność materialnej teorii wartości, ani też w skrajność przeciwną – subiektywizmu wartości. Człowiek doświadcza wartości jako szczególnej ważności dla niego w podwójny sposób: jako ideę wartości i jako wartość przedmiotu.

Poprzez ideę wartości rozumiemy przeżywane przez człowieka wyobrażenia o ważności wartości. Idee te charakteryzują się jako treści znaczenia, którym nasza świadomość przypisuje charakter wartości. Proces ten dokonuje się bez odniesienia do realnych przedmiotów, dlatego też idee wartości możemy określić jako abstrakcyjne wartości powszechne. Idee wartości angażują nie tylko intelekt, lecz całego człowieka i one to nadają kierunek naszemu życiu.

W drugim sensie człowiek doświadcza wartości jako wartości wypełnionych treścią, jako znaczenie, które mają dla człowieka przedmioty otaczającej go rzeczywistości. Są to wartości urzeczywistnione, które mają dla nas aktualne znaczenie. One są jakościami wartości danymi przez nas przedmiotom, dlatego też możemy je określić jako wartości przedmiotu.

Słowo „wartość” oznacza ogólnie charakter wartości danego znaczenia dla człowieka. Szczególną rzeczową treść pojęcie wartości otrzymuje dopiero poprzez rozróżnienie jakości wartości. Innymi słowy, chodzi tutaj o rodzaj wartości.

Ze względu na rodzaj przedmiotu, w których wartości występują jako znaczenia, możemy wyróżnić: wartości rzeczowe, wartości osobowe, wartości postępowania, wartości skutku i wartości przekonań.

Ze względu na znaczenie dla oceniającego podmiotu, dla człowieka jako istoty fizycznej i duchowej, odpowiednio do sfery bytu człowieka rozróżniamy następujące grupy wartości: a) wartości zmysłowe, wartości witalne i wartości używania, b) wartości duchowe jako wartości estetyczne, etyczne i religijne.

Dla wartości duchowych charakterystyczne jest, że człowiek przeżywa je nie tylko w otaczających go przedmiotach, lecz także w ten sposób, że one stają mu przed oczyma jako idee wartości, które pobudzają go do urzeczywistnienia tych idei. Są to w szczególności etyczne wartości przewodnie jak prawda (*verum*), dobro (*bonum*), sprawiedliwość (*iustum*). Oddziaływanie tych wartości dokonuje się w człowieku poprzez szczególne wezwanie, które człowiek słyszy w swoim sumieniu. Sumienie zobowiązuje człowieka do określonego działania, które człowiek odczytuje jako powinność (*Sollen*). Stąd też przeżycie etycznych wartości powinności różni się istotowo od przeżycia wartości bytu. W przeżywaniu wartości zawarty jest moment odpowiedzialności i zobowiązania w stosunku do świata, odpowiedzialności, która jest zarazem odpowiedzialnością człowieka w stosunku do siebie samego i do danego mu życia. W głosie sumienia doświadcza człowiek, że jego celem jest nie tylko przeżywanie wartości, lecz także ich urzeczywistnianie w kształtowaniu swojego życia, a tym samym urzeczywistnianie sensu lepszego świata.

Wszystkie wartości istnieją w relacji do czegoś albo do kogoś. Najważniejszą i podstawową jest istotowa relacja wartości do podmiotu, do człowieka. Wartość otrzymuje jakość wartości poprzez jej znaczenie dla podmiotu. Promień bytu wartości przedmiotów może mieć różny zasięg. Na tej podstawie możemy rozróżnić wartości osobowe, wartości grupowe i wartości ogólnoludzkie. Nikt nie kwestionuje, że życie, zdrowie, sfera prywatna, służąca rozwojowi życia duchowego człowieka, jest wartością dla każdego człowieka. Oprócz określonych wartości osobowych i rzeczowych do wartości ogólnoludzkich należą też podstawowe idee wartości: dobro, prawda, sprawiedliwość. One odnoszą się do całej ludzkości. Przykłady te pokazują jasno błędność tezy subiektywizmu wartości, że wartości istnieją tylko dla jednostki.

Relacja istotowa łączy wartość osoby i wartość przedmiotu ze swoim nosicielem wartości. Przez to staje się jasne, że wartość może osiągnąć realne wypełnienie tylko wtedy, gdy będzie niesiona przez jakiś konkretny przedmiot rzeczywistości. Dla wartości witalnych, takich jak życie czy zdrowie, nosicielem jest człowiek jako istota natury, natomiast dla dzieł nauki i sztuki nosi-

cielem jest człowiek jako istota duchowa. Rzeczy z kolei są nosicielami wartości użyteczności. Człowiek z kolei staje się nosicielem wartości użyteczności za pomocą relacji międzyludzkich. W podobny sposób człowiek jest nosicielem wartości etycznych i religijnych. Dlatego też wartości, które ukazują się nam najpierw jako idee wartości, do urzeczywistnienia mogą dojść tylko dzięki przedmiotowym nosicielom wartości.

IV

Następnie musimy postawić pytanie, jak człowiek może doświadczyć wartości. Zarówno postępowanie materialnej teorii wartości, jak i subiektywizmu wartości musimy uznać za jednostronne i niewystarczające. Doświadczenie wartości jest bowiem wzajemną relacją pomiędzy przedmiotem a podmiotem. Doświadczenie wartości ma elementy obiektywne i subiektywne, które ze sobą są nierozdzielnie związane. Podstawą jest obiektywny faktor w realnym przedmiocie, na który podmiot jest skierowany. Doświadczenie wartości polega na racjonalnym poznaniu rzeczywistości i emocjonalnym pojęciu wartości⁶. Wynik wartościowania dochodzi do głosu w ocenie wartości.

Przy wartościowaniu jednego i tego samego przedmiotu przez większą liczbę ludzi mogą wynikać treściowo różne aspekty wartościowania, gdy warunki wartościowania w ich wewnętrznych komponentach (takich jak osobowość, światopogląd, doświadczenie życiowe wartościujących podmiotów) albo w ich komponentach zewnętrznych (sytuacja życiowa) są różne. Ale również mogą wynikać treściowo zgodne wartościowania, gdy zostaną podjęte w tych samych wewnętrznych i zewnętrznych warunkach, czyli w tych samych warunkach wielu wartościujących podmiotów może dojść do takich samych osądów wartości. Przedmioty bowiem zawierają dla nich to samo znaczenie wartości i wskutek tego zostaną przez nich tak samo ocenione. W ten sposób dochodzimy do stanu wartościowań intersubiektywnych, które jako typowe decyzje wartości są wynikiem wspólnego przeżycia wewnątrz danej grupy ludzi.

Ze zgodnych doświadczeń wartości tworzą się pojęcia wartości, pojęcia specyficznych jakości wartości. Przez te pojęcia wartości zostaje ujęty stan sądów wartości, które są ponadpersonalne, ponieważ są powszechnie rozpo-

⁶ Por. A. K a u f m a n n, *Die ontologische Begründung des Rechts*, Darmstadt 1965, s. 39.

wszecznione. Te ponadpersonalne wartości stanowią dla ludzi żyjących w danej grupie obszar ważności wspólnych wartości, i to zarówno jako idei wartości jak i wartości przedmiotu. One stanowią ducha wspólnotowego grupy i tworzą system wartości, który można określić jako grupowy porządek wartości. Jako system wartości danego społeczeństwa ważną rolę odgrywa społeczny porządek wartości.

Powstaje jednak pytanie, czy we współczesnym społeczeństwie otwartym, gdzie istnieje pluralizm wartości, i obok siebie stoją specyficzne grupowe systemy wartości, można mówić o budowie jednego społecznego systemu wartości. Chodzi o to, aby w pluralistycznym społeczeństwie doszło do wymiany różniących się poglądów na temat wartości i porozumienia się odnośnie do wspólnych wartości. Często jedyną drogą do tego celu jest kompromis i dostosowanie się. Szczególnie ciężką i pełną napięcie jest wymiana poglądów na obszarze wartości politycznych, gdzie istnieje wiele różniących się ideologii politycznych. Tylko tam, gdzie zostanie stworzony wspólny grunt wartościowania, powstaje szansa rozpoczęcia procesu integracyjnego, z którego wyłoni się społeczny porządek wartości.

V

Z kolei rodzi się pytanie, które wartości należy zaliczyć do społecznego porządku wartości. Z pewnością są to te wartości, które mają znaczenie dla społeczeństwa, wartości, które umożliwiają znośne i godne człowieka życie wspólne w danym społeczeństwie. Innymi słowy, wartości społeczne są to te wartości, które porządek społeczny tworzą, utrzymują i wspierają. Przede wszystkim należy do nich zaliczyć podstawowe wartości ogólnoludzkie. Wartości i zasady wartości, które odnoszą się powszechnie do relacji człowieka do człowieka, jak na przykład sprawiedliwość czy uczciwość w zachowaniu społecznym, są jako sfera wartości ludzkich częścią integralną porządku społecznego i stanowią jego podstawę. Następną grupę stanowią wartości polityczne, na których społeczeństwo tworzy i utrzymuje porządek polityczno-państwowy. Są to wartości, które przyczyniają się do integracji instytucji społecznych. W końcu do wartości społecznych należą te wartości osobowe i grupowe, które mają znaczenie nie tylko dla jednostek i dla poszczególnych grup, lecz z racji ich relacji do społeczeństwa mają także znaczenie dla życia społecznego. Z wartości osobowych będą to na przykład: integralność cielesna, wolność sumienia, wolność wyrażania myśli, sfera prywatna i intymna, a z wartości grupowych: wolność zgromadzeń, wolność wyznawania religii.

Rodzi się jednak pytanie, jak pogodzić istniejący w życiu społecznym społeczny porządek wartości z istniejącym w społeczeństwie pluralizmem wartości. Każdy członek danego społeczeństwa ma wolną przestrzeń dla wartościowań osobowych i zachowań wartości tak długo, jak jego zachowanie nie zakłóca społecznego porządku zachowań. To samo odnosi się do różnych systemów wartości poszczególnych grup. To wszystko jednak ma swoje zastosowanie tylko w społeczeństwie otwartym, w którym społeczny porządek wartości tworzy się w pokojowym, duchowym dialogu różnych kierunków wartości, a nie tam, gdzie totalitarny system rządzenia „wciska” społeczeństwu taki porządek wartości, który wywodzi się z ideologii politycznej rządzącej grupy. Prawne istnienie obok siebie społecznego systemu wartości z jednej strony i wielość różniących się grupowych systemów wartości z drugiej strony jest możliwe tylko na podstawie tolerancji. Więcej, jeśli niemożliwe jest osiągnięcie porozumienia co do wspólnej podstawy wartości, różnice wartości muszą być uznane i chronione przez prawo tak długo, jak nie narażają na niebezpieczeństwo porządku społecznego. Tutaj więc tolerancja sama w sobie staje się wartością podstawową społecznego porządku wartości.

Wartości porządku społecznego jako takie mają tylko znaczenie dla życia społecznego. Aby dojść do ich urzeczywistnienia, wymagają one obowiązywania wewnątrz społeczeństwa. Obowiązywanie autorytatywnego systemu wartości w sensie faktycznym, jak i normatywnym jest dla społeczeństwa koniecznością życiową. W obrębie sfery prywatnej jednostki i w obrębie sfery grupowej wartościowania mogą się swobodnie rozwijać i oddziaływać. Ale gdy chodzi o wartościowanie relacji i sposobów zachowania w sferze społecznej, sądy wartości muszą kierować się według tej miary, która swoje uzasadnienie ma w społecznym porządku wartości. Jest to nieunikniona konieczność życiowa społeczeństwa, aby w obrębie jego przestrzeni życiowej wartości te uznać za nadrzędne. Ta elementarna konieczność życiowa daje społeczeństwu legitymację, aby wartości ważne dla jego życia społecznego wyposażyć w moc normatywną, tzn. w moc powszechnie wiążącą. Każdy, kto wchodzi w społeczeństwo, zastaje tu system wartości, który go obowiązuje i który nadaje mu kierunek w jego zachowaniu społecznym.

VI

Po rozważaniach dotyczących wartości możemy przejść do przedstawienia relacji wartości i porządku wartości do prawa. Każdy, kto prawo stanowi i prawo stosuje, musi kierować się wartościami. Ponieważ każde ludzkie

dążenie i działanie jest zależne od antropologicznej determinacji wartości, w sposób szczególny odnosi się to do aktywności człowieka w sferze prawa. Nie można stanowić i stosować norm prawnych bez odniesienia się do wartości, które nadają kierunek i są motywem ludzkiego działania⁷. Jedynie w społeczeństwie otwartym tylko te wyobrażenia o wartościach i wartościowania mają znaczenie dla integracji prawnej, które powstały wewnątrz społeczeństwa w wolnej dyskusji o wartościach. Taki system wartości znajduje się w społecznym porządku wartości. Społeczny porządek wartości jest miarą wartości dla prawnej oceny sytuacji życiowej.

Z drugiej strony jest potrzebą społeczeństwa, aby społeczny porządek wartości związać z prawem. Tylko prawo może go ochronić i tylko wtedy może on świadczyć skuteczną pomoc w rozwiązywaniu trudnych sytuacji życiowych. Tylko poprzez ustanowienie norm prawnych społeczeństwo może dać jego wartościom bezpośrednią moc wiążącą, wskazującą kierunek zachowania. W dużym stopniu dzieje się to w ten sposób, że oceny społeczne swój wyraz znajdują w normach etyki społecznej. Ale ta sama z siebie nie posiada zorganizowanego działania przymusu, dlatego też potrzebuje uzupełniającego porządku normatywnego, który gwarantuje także przeforsowanie społecznego porządku wartości. Tę gwarancję może dać tylko prawo. Poprzez włączenie w prawo, wartości i zasady wartościowania mają udział w mocy wiążącej prawa. One stają się jakby *spiritus movens* porządku prawnego.

Połączenie prawa i porządku wartości społeczeństwa jest tak ścisłe, że można mówić o recepcji społecznego porządku wartości przez prawo. Widać to we wszystkich pozytywnych porządkach prawnych społeczeństw otwartych. Odnosi się to przede wszystkim do praw podstawowych w prawie konstytucyjnym i ogólnych zasad prawnych w prawie karnym, z których można odczytać tablicę wartości uznawanych przez dane społeczeństwo za swoje. One zaliczane są do „dóbr prawnych”, które są częścią całościowego systemu pozytywnych wartości życiowych społeczeństwa. Dla wszystkich obywateli podstawową wartością, która znajduje się pod ochroną prawa, jest bez wątpienia państwo, następnie porządek publiczny, społeczny porządek moralny, moralne wartości wspólnoty (jak małżeństwo i rodzina), dalej wartości osobowe (życie, zdrowie, integralność cielesna, wolność, sfera prywatna i intymna), wartości posiadania (w szczególności własność i posiadanie).

⁷ Por. K. L a r e n z, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin 1983⁵, s. 192-195.

VII

Zadanie prawa w stosunku do ważnych społecznie wartości odpowiada ogólnej funkcji, którą prawo ma wypełnić w społeczeństwie i dla społeczeństwa. Do najważniejszych należy funkcja kierowania, którą prawo wykonuje odnośnie do zachowania adresatów normy. Rozwija się ona szczególnie w tym kierunku, że adresaci normy prawnej zostaną skierowani i zachęceni, aby ich udział w zachowaniu społecznym przyczynił się do urzeczywistnienia wartości, które społeczeństwo chce osiągnąć. Funkcja kierownicza prawa polega na tym, że prawo w pozytywnych (ujętych w formę) wartościach ustanawia miarę i skalę wartości dla oceny zachowań i relacji wewnątrz przestrzeni społecznej. Sposoby zachowania i stany, które z punktu widzenia wartości zawartych w normach prawnych wydają się warte uznania, a w każdym razie nie są warte nagany, należy ocenić jako zgodne z prawem (czyli prawne), w wypadku zaś przeciwnym jako niezgodne z prawem (czyli nieprawne). W ten sposób prawo wykonuje jednocześnie funkcję wyznaczania granicy, gdzie prawo wyznacza obszary zachowań prawnie dozwolonych i niedozwolonych.

Jest rzeczą oczywistą, że prawo musi poświęcić się popieraniu starań o wartości środkami, które ma do swojej dyspozycji. Tak samo prawo musi użyć wszelkich środków, aby zachować stan społecznie ważnych wartości. W tym sensie prawo jest stróżem społecznego porządku wartości. Z tym związana jest także funkcja ochronna prawa, aby występować przeciwko naruszaniu wartości i zwalczać je przy użyciu środków prewencyjnych i represyjnych.

Bardzo ważną funkcję spełnia prawo przy rozstrzygnięciu kolizji interesów, które dla stron sporu są zawsze jednocześnie konfliktem wartości. Będzie sukcesem dla prawa, jeśli uda się zwalczające się pozycje wartości stron doprowadzić poprzez sprawiedliwy kompromis do rozwiązania konfliktu. Zadanie będzie trudniejsze, gdy w sytuacji życiowej powstanie konflikt wartości indywidualnych czy grupowych, którego nie można rozwiązać za pomocą kompromisu, lecz tylko przez poświęcenie jednej z kolidujących wartości. Właśnie w tym przypadku relacja prawa do wartości będzie szczególnie wyraźna. Ogólnie patrząc, panuje tendencja, aby bronić wartości przeważającej. W takich sytuacjach powstaje jednak pytanie, według jakich kryteriów wartości człowiek powinien sądzić. Jest poza wszelką wątpliwością, że podstawą wymaganego „ważenia”, porównywania wartości nie może być abstrakcyjna hierarchia wartości. W takich wypadkach decyduje przede

wszystkim to, jaki ciężar gatunkowy mają kolidujące ze sobą wartości *in concreto*, dlatego *hic et nunc* powinny być zachowane czy wypełnione.

Stosujący prawo może kierować się wartościami zawartymi w ustawach. Jeśli tych wartości nie może rozpoznać w pojedynczej normie, którą ma zastosować, to może kierować się wartościowaniem i skalą wartości immanentnych w porządku prawnym jako całości. W ten sposób każda interpretacja ustawy jest w pewnym sensie interpretacją wartości.

VERHÄLTNIS VON RECHT UND WERT IN DER OFFENEN GESELLSCHAFT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Jeder, der Recht zu setzen und anzuwenden hat, muß sich an Werten orientieren. In der offenen Gesellschaft, in der das Recht sich aus den frei waltenden geistig-seelischen Kräften der Gesellschaft entwickelt, ist ausgeschlossen, daß dem Recht ein von ihm zu realisierendes Wertsystem aufgezwungen wird. In der offenen Gesellschaft kommen nur solche Wertvorstellungen und Wertungen für die rechtliche Integration in Betracht, die aus der freien Wertauseinandersetzung innerhalb der Gesellschaft erwachsen sind. Ein solches Wertsystem ist in der sozialen Wertordnung gegeben. Diese bietet die Wertmaßstäbe für die rechtliche Beurteilung von Lebensfällen.

Von der anderen Seite her gesehen, es handelt sich ebenso um das Bedürfnis der Gesellschaft zur Verbindung der Wertordnung mit dem Recht. Die Verbindung zwischen dem Recht und dem Wertsystem der Gesellschaft ist eine so enge, daß man von einer Rezeption der sozialen Wertordnung durch das Recht sprechen kann. Es ist klar, daß das Recht sich der Förderung des Wertstrebens mit den ihm zur Verfügung stehenden Mitteln zu widmen hat. In diesem Sinne ist das Recht Hüter der sozialen Wertordnung.

Zusammengefaßt von Antoni Kość